

Stranícke rodiny a prípad Slovenska: Niekoľko teoretických poznámok

MAREK RYBAŘ*

Abstract: Party Families and the Case of Slovakia: Several Theoretical Remarks

The article examines various approaches to identification of party families. It is stressed that three kinds of criteria – sociological, institutional and voluntaristic – need to be examined in order to identify existing party families in East-Central Europe. A brief overview of established political parties is given to illustrate the applicability of the conceptual framework to the Slovak case. The article concludes with assertion that comprehensive elaboration of case studies of East-Central European states must take place before any definitive answer to the problem of whether western party families are fully applicable to this region.

Keywords: party family; sociological, institutional and voluntaristic factors

Namiesto úvodu: Načo skúmať stranícke rodiny?

Základnou otázkou, ktorú je potrebné zodpovedať ešte pred skúmaním tejto problematiky je, či je vôbec zaujímavé a užitočné klasifikovať politické strany podľa ich príslušnosti k straníckym rodinám, a teda v zásade podľa ich ideologickej príbuznosti. Má vôbec zaradenie strán do ideologických straníckych rodín stále opodstatnenie, obzvlášť v období keď sa zdá, že mobilizačná schopnosť ideologických apelov nedosahuje svoju niekdajšiu úroveň? Navyše, od počiatku štúdia politických strán existovali alternatívne, a podľa mnohých výskumníkov aj zmysluplnejšie základy na triedenie strán – napríklad podľa organizačných charakteristík, podľa charakteru väzby strán na občiansku spoločnosť či na inštitúcie štátu.

Skúmanie straníckych ideológií je okrem toho dosť komplikované a zrejme neexistuje uspokojujúci metodologický postup, ako sa tejto výskumnej úlohy zhostiť. Napríklad analýza volebných programov či iných programových dokumentov nie je v tejto súvislosti dostačujúca. Ideológia politickej strany totiž okrem programových zámerov zahŕňa aj akýsi étos, ktorý nie je identifikovateľný prostredníctvom volebných programov. (Ware 1996) Skúmanie ideológie je vlastne skúmaním ideologickej identity strany, teda toho, čo politická strana *je*, a nie toho, čo *robí*, resp. plánuje robiť (Mair a Mudde 1998).

Samostatnou otázkou potom je, či je vhodnejšie stranícke rodiny *a priori* konštruovať na základe vytipovaných znakov, alebo ich radšej odvodzovať od empiricky zistených charakteristík reálne existujúcich strán. Navyše, pri skúmaní strán v stredovýchodnej Európe sa musíme

* Katedra politológie FiF UK Bratislava, Gondova 2, 818 01, marek.rybar@fphil.uniba.sk

vysporiadať aj s otázkou, či postačí prebrať druhy straníckych rodín konštruované podľa západoeurópskych pomerov, alebo skonštruovať stranícke rodiny takpovediac odznova.

Užitočnosť úsilia zadeliť strany do straníckych rodín každopádne môže spočívať napríklad v tom, že takto identifikované „príbuzné“ strany zdieľajú nejaký spoločný politický cieľ, a to bez ohľadu na prostredie (štát), v ktorom pôsobia. Takýto spoločný cieľ potom zase spätne posilňuje ich ideologickú identitu. Ak by takéto tvrdenie platilo, identifikácia straníckych rodín bude mimoriadne dôležitá pre komparáciu odlišných stratégií, ktoré tieto príbuzné politické strany používajú pri dosahovaní politických cieľov. Ďalej, klasifikácia strán podľa straníckych rodín môže dotvoriť obraz fungovania straníckych systémov – napríklad zistením prevládajúcich vzorov spolupráce a opozície, alebo vzájomnej výlučnosti výskytu rozličných straníckych rodín. Niektorí autori napríklad hovoria o troch takýchto vzoroch výlučnosti: Málokedy alebo nikdy sa v straníckom systéme súčasne vyskytujú silní socialisti a silní komunisti, alebo silní agrárci a silní liberáli, alebo silní konzervatívci a silní kresťanskí demokrati (Gallagher, Laver a Mair 2001). Identifikácia solídnych straníckych rodín teda môže napomôcť pri komparatívnom skúmaní dynamik straníckych systémov, ďalej pri identifikácii stratégií politických strán a pri podmienkach presadzovania rozličných druhov verejnej politiky.

Aké stranícke rodiny?

V zásade sa politológovia zhodujú na troch kritériách, ktorých kombináciou dokumentujú príslušnosť strán k straníckym rodinám. Sú to spoločný pôvod strán, ich sebazaradenie a podobnosť politik, ktoré strany obhajujú. Podľa prvého kritéria strany, ktoré mobilizovali za podobných historických okolností alebo zamýšľajú reprezentovať podobné záujmy, vytvárajú ideologicky spriaznenú rodinu strán. Druhé kritérium vlastne nabáda brať vážne vlastné zaradenie (pomenovanie) politických strán. Napríklad strany, ktoré sú zviazané medzinárodnými spojenectvami, vyjadrenými členstvom v rovnakých medzinárodných straníckych zoskupeniach (Liberálna internacionála, Socialistická internacionála a pod.) môžu byť považované za ideologicky spriaznených členov rovnakej straníckej rodiny. Napokon, ak strany presadzujú rovnaké požiadavky, resp. rovnaké politiky, by tiež mohli patriť do rovnakých straníckych rodín. Hoci všetky tri kritériá môžu byť ľahko sproblematicované, predstavujú základ, z ktorého možno vychádzať.

Zrejme najznámejšia je dnes už klasická von Beymeho klasifikácia, ktorá stavia na teórii štiepení (cleavages) vypracovanej Lipsetom a Rokkanom, pričom von Beyme pridáva ešte ďalšie „postmaterialistické“ stranícke rodiny, konkrétne extrémnu pravicu a zelených (von Beyme 1985). Podobne postupujú aj ďalší autori, hoci ich klasifikácie sa v jednotlivostiach rozchádzajú. Všetci títo autori sú ale veľmi opatrní, pokiaľ ide o použiteľnosť spomínaných klasifikácií mimo región západnej Európy (prípadne ešte anglosaských zámorských krajín, Izraelu a Japonska), a to kvôli odlišnému spoločensko-politickému vývoju. Ak je totiž spoločenský vývoj (štruktúra a charakter konfliktov) v mimoeurópskych regiónoch odlišné, budú tieto rozdiely reflektované aj v odlišných druhoch politických strán. Všetci výskumníci, ktorí von Beymeho klasifikáciu aplikujú v strednej a východnej Európe (pozri napr. Fiala, Holzer a Strmiska, 2002) teda implicitne predpokladajú, že napriek silnej diskontinuite sociálno-politického vývoja (príjmenšom 40 rokov komunistického systému) je stále dostatok podobnosti medzi stranícko-

politickým vývojom na východe a západe európskeho kontinentu. Inými slovami, súhlasia aspoň z jednou z nasledujúcich hypotéz:

- 1) Základná štruktúra politického konfliktu vo východnej Európe (zhodná so štruktúrou konfliktov na západe) latentne existovala aj počas obdobia komunizmu a po jeho páde sa obnovila.
- 2) Rovnaká štruktúra politického konfliktu sa vytvorila len po roku 1989/90, pretože ide o univerzálne trendy v politických sporoch kdekoľvek v modernom svete.
- 3) Politici v strednej a východnej Európe imitovali politické vzory zo západu, a tak vytvorili nielen príbuzné strany, ale aj rovnaké stranícke rodiny.

Každá z týchto hypotéz má v prípade preukázania pravdivosti ďalekosiahle dôsledky a preto skúmanie straníckych rodín v strednej a východnej Európe môže pokročiť až po ich dôkladnom zhodnotení. V tomto texte sa ale môžem obmedziť len na stanovenie rámca, v ktorom by sa takéto skúmanie malo pohybovať.

Rámec pre identifikáciu straníckych rodín

V prvom rade, príslušnosť k straníckopolitickej rodine je dynamická kategória; straníckopolitické ideológie sa vyvíjajú a v extrémnom prípade môže politická strana svoju ideológiu celkom radikálne zmeniť. Výborným príkladom meniacej sa ideologickej orientácie strán v kontexte strednej a východnej Európy sú bývalé komunistické strany na začiatku 90.-tych rokov 20. storočia. Dnes azda o väčšine z nich môžeme povedať, či zostali pri svojej starej identite, alebo či prešli procesom „sociáldemokratizácie“, resp. „nacionalizácie“ (Ishiyama a Bozóki 2001). Na druhej strane, v kategóriách príslušnosti k straníckym rodinám je zmysluplné hovoriť len v súvislosti s tými stranami, ktoré majú určitú politicko-organizačnú kontinuitu. Len strany, ktoré existujú počas dlhšieho časového obdobia (zahrňujúceho niekoľko volieb), môžu mať relatívne vyprofilované straníckoideologické smerovanie.

Na výskyt a charakter straníckych rodín v strednej a východnej Európe majú potom zrejme najväčší vplyv faktory, ktoré by som nazval sociologické, inštitucionálne a voluntaristické.

Sociologické faktory: Do tejto skupiny patria klasické i novšie sociálne štiepenia, ktoré majú svoje vyjadrenie na úrovni konfliktu medzi politickými stranami. Všeobecne môžeme povedať, že stranícke rodiny sú tvorené stranami, ktoré reprezentujú, alebo tvrdia že reprezentujú, rovnaké spoločenské záujmy, alebo tiež strany, ktoré vznikali a mobilizovali za podobných sociálnych a historických okolností. Ako už bolo spomenuté, v prípade strán v krajinách s diskontinuitným politickým vývojom sociologické faktory môžu dávať základ pre predkomunistické a post-komunistické (nové) štiepenia a teda aj *predkomunistické* (napr. klasické rokkanovské) a *post-komunistické* (nové a unikátne) stranícke rodiny.

Inštitucionálne faktory: Inštitucionálne faktory sú niekedy opomínané, ale v niektorých prípadoch majú významný vplyv na výskyt a počet straníckych rodín. Napríklad *ústavné opatrenia* môžu zabraňovať vzniku určitých strán. V prípade Nemecka to bol zákaz komunistickej strany, v prípade niektorých východoeurópskych krajín sú snahy ústavne zakázať etnicko-regionálne strany (Bulharsko, Albánsko). Iným inštitucionálnym opatrením vplyvajúcim na charakter a počet straníckych rodín môže byť *volebný systém* a sila jeho vplyvu na stranícky systém. Volebný systém môže umožňovať, alebo sťažovať, nárast počtu politických strán v systéme. Pri

nížšom počte strán sú ich ideologické identity skôr vágnejšie, naopak pri vysokom počte strán je pravdepodobná ich snaha legitimizovať svoju existenciu akcentovaním „ideologickej ortodoxie“ a nekompromisnosti.

Napokon, prinajmenšom dva **voluntaristické faktory** potenciálne ovplyvňujú existenciu straníckych rodín v krajinách strednej a východnej Európy. Hlavne na začiatku 90.-tych rokov 20. storočia mali vodcovia novovzniknutých strán takpovediac voľnú ruku pri „výbere“ straníckej ideológie pre svoju stranu. Viac než zhodnotenie reálnych záujmov budúcich voličov v mnohých prípadoch mohli zavážiť osobné sympatie vodcov strán k niektorým referenčným stranám či lídrom v západnej Európe. Opačnou stranou imitovania západných (ale napríklad aj historických) vzorov mohlo byť aj dôsledné distancovanie sa od akéhokoľvek ideologického smerovania a zdôrazňovanie vlastnej cesty. Konečne, strany ktoré vznikali do prostredia relatívne vyprofilovaných strán (napr. v polovici 90.-tych rokov) mohli byť odkázané na „výber“ takej ideológie, ktorú v danom straníckom systéme „nepokryvala“ žiadna iná relevantná strana.

Iným príkladom voluntarizmu pri zaraďovaní strán do straníckych rodín je tvrdenie o ich príbuznosti na základe príslušnosti k rovnakým *medzinárodným straníckym organizáciám*. V mnohých prípadoch členstvo v Európskej demokratickej únii či Socialistickej internacionále slúžilo na domáce potvrdenie zahraničnej akceptácie a legitimizácie zahraničnými partnermi.

Z uvedeného rámca by už malo byť jasné, že výskyt *sui generis* východoeurópskych strán nezraditeľných do existujúcich klasifikácií straníckych rodín nielenže nie je vylúčený, ale je naopak veľmi pravdepodobný. Takéto strany buď mobilizovali na základe sporov jedinečných pre danú spoločnosť, alebo sú výsledkom jedinečných rozhodnutí svojich lídrov. Uvedené tvrdenie by nemalo byť prekvapujúce, pretože aj v západnej Európe existujú podobne jedinečné ideologické orientácie politických strán. Už klasickým prípadom je Írsko republika, v ktorej až tri zo štyroch relevantných strán (Fianna Fail, Fine Gael a Progresívni demokrati) sú dlhodobo nezraditeľné do klasických klasifikácií, keďže sú výsledkom jedinečných faktorov a rozhodnutí súvisiacich s historickým vývojom v tejto krajine (Mair 1999).

Stranícke rodiny na Slovensku

V tejto časti sa pokúsím pomenovať najvýznamnejšie konflikty v straníckej politike na Slovensku po roku 1989. Robím tak bez nároku na úplnosť a kvôli obmedzenému priestoru aj bez úplného preukázania všetkých tvrdení – takýto cieľ by si vyžadoval rozsiahlejší a podrobnejší výskum. Pomenovanie straníckych konfliktov je prvým krokom na ceste k identifikácii pretrvávajúcich štiepení, a teda k potvrdeniu alebo vyvráteniu tvrdení o predkomunistických a post-komunistických štiepeniach ako základe identity straníckych rodín.

Sociologické faktory: Od r. 1989 približne do volieb 1992 sa vykryštalizovalo niekoľko línií straníckych konfliktov. Zrejme historicky prvým bol spor o podobu politického režimu, predstavovaného hlavne konfliktom medzi Komunistickou stranou Slovenska (KSS) a Verejnou stranou proti násiliu (VPN), i keď vlastne všetky politické sily museli v tomto konflikte zaujať pozíciu. Ďalší konflikt mal podobu sporu medzi cirkvou a (liberálnym) štátom, v širšom zmysle to bol konflikt nielen o postavení cirkvi v novom režime, ale aj o odsúdení a nemorálnosti predchádzajúceho režimu s ohľadom na jeho protináboženské zameranie. Hlavný konflikt sa viedol medzi KSS a Kresťanskodemokratickým hnutím (KDH), ale prvé spory o vzťah cirkvi a štátu

sa vynorili aj medzi KDH a VPN. Ďalšou viditeľnou konfliktnou otázkou bola podoba ekonomickej reformy, v ktorej sa viedol spor medzi zástancami jej radikálnej formy a stranami, ktoré potrebu reformy bagatelizovali alebo úplne popierali. Na opačných stranách barikády stáli hlavne VPN a Demokratická strana proti KSS. Konečne štvrtou konfliktnou líniou bol spor medzi centrom a perifériou, pričom ten mal dva varianty. Prvý bol spor medzi pražským centrom a slovenskou perifériou (tu hrala prím Slovenská národná strana SNS), druhý spor bol medzi maďarskou národnostnou menšinou (reprezentovanou troma menšinovými stranami Spoluzitím, Maďarským KDH a Maďarskou občianskou stranou) a slovenskou väčšinou (SNS). Dynamika konfliktov dostala nový impulz vznikom Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS) a neskôr jeho výrazným víťazstvom vo voľbách 1992. HZDS sa v konflikte centrum verzus periféria postavila za rozdelenie Československa a postupne aj konfliktne voči maďarskej menšine a v otázke ekonomickej reformy najskôr proti jej radikálnej podobe a neskôr za jej „slovenskú“ verziu. Dominantným sporom obdobia od rokov 1993–94 v až približne do roku 2000 bol ale spor o charakter politického režimu. Spor liberálnodemokratických a autoritárskych tendencií koexistoval s ďalšími konfliktmi, ale existovala tu jasná hierarchia týchto konfliktov, ktorej dominoval práve spor o pravidlá politickej súťaže (Učeň 2000). V určitom zmysle sa Slovensko ocitlo v podobnej situácii ako na prelome rokov 1989 a 1990. Od roku 2000 sa relatívna dôležitosť politických konfliktov opätovne mení, keď dominujú otázky hospodárskej politiky vlády (klasický spor pravice a ľavice), spor medzi cirkvou a liberálnym štátom (napríklad konflikt o interrupcie) a tiež spor centra a periférie (slovenská väčšina a maďarská menšina v prípade tzv. maďarského krajanského zákona).

Inštitucionálne faktory nemajú na podobu straníckych rodín na Slovensku rozhodujúci vplyv. Slovenské právo síce zakazuje pôsobenie strán a hnutí smerujúcich k odstráneniu demokratického zriadenia, ale tieto ustanovenia nemali žiaden vplyv na podobu straníckej scény, pretože príslušné súdy doposiaľ ani v jednom prípade politickú stranu nerozpustili. Navyše volebný systém nemá dramatické disproporčné dôsledky, dôsledkom čoho je pôsobenie väčšieho množstva relevantných strán na politickej scéne. Menšie spory sa preto odohrávali len medzi stranami aspirujúcimi na dominantné postavenie v rámci existujúcich straníckych rodín, celkový charakter straníckych rodín to ale veľmi ovplyvnilo. O to väčší vplyv na ich podobu mali *voluntaristické faktory*. Častý vznik strán v parlamente (oddelením sa časti poslancov od pôvodnej strany) a ich následná proklamovaná ideologická orientácia bola často výsledkom snahy o obsadenie „voľného ideologického priestoru“. Takto sa sebazaradila Demokratická únia (DÚ) v roku 1995 a jej obnovená verzia v roku 2001 medzi liberálne strany, odštiepenecká Sociálnodemokratická alternatíva medzi „autentických sociálnych demokratov“ atď. Podobne postupovali aj strany, ktoré vznikli mimo priestor parlamentu, napríklad Strana občianskeho porozumenia (SOP) v roku 1998 a Aliancia nového občana (ANO) v roku 2001. Zatiaľ čo SOP pôvodne odmietala ideologické sebazaradenie a zdôrazňovala svoj záujem o „celonárodné občianske porozumenie“, neskôr sa jej predstavitelia hlásili k ľavicovému liberalizmu a napokon sa strana zlúčila so stranou SMER, ktorá od svojho vzniku v roku 1999 ústami svojich predstaviteľov hlásala neideologické pozície a pragmatizmus. Existovali tu teda obe verzie vyššie spomenutého voluntarizmu – ľubovoľný výber ideológie bez väzby na voličov ako aj popieranie akejkoľvek ideologickej orientácie. Iný druh voluntarizmu, ktorý pomáha zaradiť strany do straníckych rodín, je prihlásenie sa strán k medzinárodným straníckym organizáciám, resp. k stranám pôsobiacim v Európskom parlamente. Z hľadiska straníckych rodín bude teda mimoriadne

zaujímavé sledovať, či budú poslanci Európskeho parlamentu sa budú pridávať k existujúcim „eurostránam“, alebo či budú vytvárať nové dlhotrvajúce skupiny. Európsky parlament teda môže pôsobiť ako významný faktor v unifikácii straníckych rodín nielen v západnej Európe (De Winter a Gomez-Reino Cachafeiro, 2002), ale na celom európskom kontinente.

Ak vezmeme do úvahy päť slovenských strán s dlhodobou politickoorganizačnou kontinuitou, môžeme prísť k nasledujúcim predbežným záverom. HZDS ako strana, ktorá obhajovala väčšiu ekonomickú reformu, samostatný štát a neskôr autoritárske pozície, nespadá do žiadnej z doposiaľ pomenovaných straníckych rodín – navyše odmietavé stanovisko medzinárodných konzervatívnych straníckych organizácií k členstvu HZDS v nich takýto záver len podporuje. SNS sa od roku 1990 posunula z pozícií obhajcu periférie voči pražskému centru na pozície blízke extrémnej pravici v západnej Európe (protiměšinovosť, protiliberalizmus, protiprista-hovalectvo), ale stále môže byť považovaná ako za extrémnu pravicu, tak aj za „nacionalistickú“ stranu, aká sa vyskytuje v mnohých východoeurópskych krajinách. V prípade Strany maďarskej koalície (SMK) ide zreteľne o stranu periférie, obhajujúcej pozície maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku. Strana demokratickej ľavice prešla vcelku úspešnou sociál-demokratizáciou, ale po sérii vnútrostraníckych rozkolov sa v roku 2002 rozpadla a dnes je mimoparlamentnou opozíciou sociálnodemokratickej orientácie. V prípade KSS môžeme zrejme tvrdiť, že ide o nereformovanú komunistickú stranu s nostalgiou za bývalým komunistickým systémom. Napokon KDH oscilovalo medzi kresťanskou demokraciou a konzervativizmom, ale po zmenách v strane v rokoch 1999–2000 ide o stranu zreteľne kresťanskodemokratickú až kresťanskú, silne spätú s Katolíckou cirkvou. Pokiaľ ide o trojicu nových strán SDKÚ, Smer a ANO, o ich vyprofilovanej orientácii je zatiaľ predčasné hovoriť kvôli ich krátkemu pôsobeniu na politickej scéne.

Záver

Tvrdenia obsiahnuté v tomto článku sú z pochopiteľných dôvodov len predbežné a na posúdenie problematiky straníckych rodín v strednej a východnej Európe je potrebný dôkladný výskum. V prvom rade potrebujeme viacero podrobných prípadových štúdií jednotlivých krajín, ktoré zmapujú zásadné stranícke konflikty po roku 1989, zistia, či ide o konflikty post-komunistické alebo či majú staršie historické korene alebo aspoň vzory, a tiež zmapujú inštitucionálne obmedzenia vzniku straníckych rodín a analyzujú voluntarizmus aktérov pri zakladaní politických strán a hľadajú medzinárodných straníckych spojenectiev. Na základe týchto prípadových štúdií zistíme, či existujú spoločné „východoeurópske“ stranícke rodiny (ako tomu môže byť napr. v prípade nacionalistických strán), alebo či sa východoeurópske stranícke rodiny prekrývajú s rodinami v západnej Európe. Takéto zistenia prinesú teda odpoveď na to, či sú klasické taxonómie straníckych rodín zo západu použiteľné aj mimo tento región. Napokon, zvýšený výskyt nezaraditeľných strán potom môže znamenať, tak ako o tom hovoria aj Mair a Mudde (1998), že vzory formovania strán na konci 20. storočia prechádzajú silným procesom fragmentácie a partikularizácie.

Literatúra:

- De Winter, L. – Gomez-Reino Cachafeiro, M. (2002): *European Integration and Ethnoregionalist Parties*. In *Party Politics* Vol. 8/4: 483–503.
- Fiala, P. – Holzer, J. – Strmiska, M. a kol. (2002): *Politické strany ve střední a východní Evropě: Ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*, Brno, Mezinárodní politologický ústav.
- Gallagher, M. – Laver, M. – Mair, P. (2001): *Representative Government in Modern Europe: Institutions, Parties, and Governments*, New York, McGraw-Hill.
- Ishiyama, J. – Bozóki, A. (2001): *Adaptation and Change: Characterizing the Survival Strategies of the Communist Successor Parties*. In *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 17: 32–51.
- Mair, P. (1999): *Party Competition and the Changing Party System*. In Coakley, J. – Gallagher, M. (ed.): *Politics in the Republic of Ireland*, London a New York, Routledge, 127–151.
- Mair, P. – Mudde, C. (1998): *The Party Family and its Study*. In *Annual Review of Political Science* Vol. 1: 211–229.
- Učeň, P. (2000): *Desať rokov vývoja straníckej politiky a jeho formatívny konflikt*. In Pešek, J. – Szomolányi, S. (ed.): *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky*, Bratislava, Nadácia Milana Šimečku, 111–133.
- Von Beyme, K. (1985): *Political Parties in Western Democracies*, Aldershot, Gower.
- Ware, A. (1996): *Political Parties and Party Systems*, Oxford, Oxford University Press.